

Thomas Ugelvik:
Fangenes friheter. Makt och motstand i et norsk fengsel.
Universitetsforlaget 2011

I den juridiska litteraturen har straffet ansetts ha åtminstone följande kännetecken: a) den bestraffade antas uppfatta straffet som något ont, ovälkommet, som en pina, b) bestraffning är något som ur kriminalpolitisk synvinkel sker medvetet och planlagt, c) de personer som har hand om bestraffningen anses ha juridisk rätt att göra så och d) straffet utlöses av en överträdelse av en norm som hör till den gällande rätten.

Åtminstone fängelsestraffet präglas av makt och regelbunden begränsning av den bestraffades friheter. Thomas Ugelvik har skrivit en intressant bok om makt och motstånd i fängelset. Boken baserar sig på den forskning som Ugelvik har genomfört i ett fängelse i Oslo. Ugelviks forskningsmetod utgörs av etnografi; han uppehöll sig under ett år på två avdelningar i Norges största fängelse. Genom observation och deltagande i den dagliga interaktionen observerade han fångarnas olika former för vardagligt motstånd i möte med den maktavande institutionen. Ugelvik har vid sidan av observationen intervjuat fångar och deras väktare.

Kriminaliseringar görs i syfte att påverka mänskligt beteende. Detta syfte har kallats generalprevention. Kriminaliseringarnas syfte har ansetts vara i sig legitimt: genom att människorna på grund av straffhotet låter bli att utföra vissa ur samhällets eller andra individers synvinkel skadliga och därför förbjudna handlingar tror man sig kunna uppnå något värdefullt. Straffhotet har också en klar symbolfunktion och en stämplande effekt: genom att utdöma straffet i ett givet fall drar statsmakten upp gränsen mellan ett tillåtet och förbjudet beteende; samtidigt drar domstolen en gräns mellan laglydiga medborgare och bestraffade lagförbrytare. Det är fråga om oss, de hederliga och »de« som har förtjänt att bli bestraffade eftersom de inte har varit beredda att bete sig enligt gemensamt accepterade regler. Det sägs att upprätthållandet av tillit mellan medborgarna kräver att man bestraffar medmänniskor som har svikit tilliten och äventyrat eller skadat andra människors rättsgoda. Den som bryter mot gemensamma regler måste sona sitt straff, i värsta fall i fängelset.

Enligt den moderna nordiska kriminalpolitiska doktrinen är målet för verkställighet av fängelse att öka fångarnas beredskap för ett liv utan brott, genom att främja deras livshantering och anpassning i samhället samt att förhindra brottslighet under strafftiden. Fångarnas möjligheter att upprätthålla hälsa och hand-

lingsförmåga skall stödjas. Detta innebär att syftet med verkställighet av fängelse är att främja ett levnadssätt utan brottslighet.

Livshanteringen och anpassningen i samhället kan stödjas på många sätt under strafftiden. Det är möjligt att försöka förbättra fångarnas handlingsförmåga genom arbete, utbildning och annan verksamhet som lämpar sig för dem och som skall bestämmas i den individuella plan för strafftiden som skall göras upp för varje fånge. Fångarnas förmåga att leva ett liv utan brottslighet kan främjas genom olika verksamhetsprogram som inverkar på återfallsbrottsligheten och som under de senaste åren har utvecklats inom fångvården. Det är också viktigt för anpassningen i samhället att fångarnas kontakter med anhöriga och närstående stöds under verkställigheten.

Rent statistiskt vore det orealistiskt att utgå från att de som frigges från fängelserna inte skulle begå nya brott. Återfall är rätt vanliga. Man försöker givetvis helt förebygga brott under fängelsetiden, en dimension av att verkställigheten skall vara säker. Det är dock ett faktum att brott också begås under fängelsetiden. På sistone har problemet gällt i synnerhet förmedling och bruk av narkotika, läkemedel och dopningmedel i fängelserna.

De intagna som råkat in i en ond cirkel av upprepade fängelsevistelser innebär en särskild utmaning för myndigheter och samhället i vidare mening: det är frågan om den sjukaste, fattigaste och mest utslagna delen av den vuxna befolkningen. Men av dem stannar cirka var tredje ändå permanent i frihet efter varje avtjänad fängelseperiod. Sannolikheten att stanna i frihet är störst när det gäller intagna som kan hålla sig fria från rusmedel.

Rent historiskt har maktutövningen inom fängelserna varit grov och oregerad. Lagstiftaren har under tidens gång avsevärt förbättrat de intagnas rättsskydd genom att precisera fångarnas rättigheter och skyldigheter samt myndigheternas befogenheter och genom att utvidga fångarnas rätt att söka ändring i fängelsemyndigheternas beslut. Lagstiftaren har samtidigt försökt trygga den nödvändiga säkerheten i anstalterna och strävat efter ett bättre samarbete mellan fängelset och de civila myndigheterna. Fången har uppfattats som subjekt även under fängelsetiden i stället för att behandla honom enbart som ett objekt för myndigheternas maktutövning.

Trots alla reformer utövar fängelset även enligt den moderna lagstiftningen en bestämd form för statsmakt. Det spärrar in de intagna i en låst tillvaro inom betongmurar med övervakningskameror, uniformerade väktare och strikta regler. Ugelvik skriver träffande att den som sätts i fängelset blir till en fånge med allt denna definition innebär. Ugelvik visar hur fångarna tar i bruk olika verktyg och strategier för att lösa utmaningar förbundna med den nya situationen. Det är fråga

om kultur: vad är det hederliga mönstret för en man, kulturkonflikter mellan norska och utländska fångar, fångarnas civila kontakter. Det är också fråga om ganska vardagliga situationer: förhållandet till mat och fångarnas behov av privatliv.

Ugelvik påminner att makten inte nödvändigtvis skapar konformitet eller andra önskade resultat. Det är sant att makten sätter olika individer i olika ställning: fångarna antas bete sig som fångar och väktarnas ställning gentemot fångarna är bestämd ur maktens synvinkel. Makten och motståndet hör ihop. Motståndet är fångarnas sätt att definiera sig som individer och män, justera sina positioner i förhållande till medfångar och väktare.

Kriminalvården förstår fångarna som människor med problem och brister som det är kriminalvårdens ambition att ändra till vårt allas bästa. Det verkliga livet i fängelset ser helt annorlunda ut: det finns fiffiga och dumma fångar, moraliska och omoraliska fångar, svaga och starka fångar. Fångarna har olika strategier hur de möter dilemmat mellan deras egen identitet och de krav som maktutövningen och deras ställning som fångar förorsakar. Fången kan sträva efter att göra sig oberoende av den definition som den officiella makten önskar att ge: han kan understryka att han inte vill ändra sig, han har inga defekter, han är värd de andra människorna. Han kan försöka övertyga väktare och andra myndigheter att han inte är farlig och att han har förmåga att undvika återfall i brott. Ugelvik begriper motståndet som något nödvändigt: motståndet är en säkerhetsventil genom vilken det är möjligt att dämpa problem och risker som stängda anstalter får till stånd. Enligt Ugelvik gör fängelset annars en fånge antingen svag eller farlig.

Enligt Ugelviks forskning utgör det vardagliga motståndet i fängelset mest en harmlös form av testning av gränser, men också ett nödvändigt identitetsarbete för fångarna. Att planera ett flyktförsök kan vara ett lyckat motstånd, även om man aldrig avser att förverkliga planen som en riktig flykt. Meningen är alltså att påvisa att individen *kunde* vara skicklig nog att rymma från fängelset.

Thomas Ugelviks forskning kan karakteriseras som rättssociologi. Har forskningen något att erbjuda en jurist som är van vid arbetet i en värld av normer och formella processer? Varför borde man ägna tid åt den här boken? Enligt min mening blir svaret ganska enkelt. Boken är värd att läsas från såväl vetenskaplig som praktisk synvinkel. Boken innehåller fångslande teoretiska resonemang och framför allt avslöjar den realiteten i fängelset i fråga om makt och fångarnas olika metoder att reagera i situationen som definierar dem som fångar, som något helt annorlunda jämfört med dem som lever utanför murarna. Ugelviks bok innehåller värdefulla impulser för vidare forskning om fängelsestraffets syfte och realitet samt anledning för kriminalpolitiska reflektioner angående straffrättens och det

Bogannmeldelser

hela straffrättsliga systemets plats i det moderna, liberala och plurala samhället. Det är viktigt att veta hur lagen skall tolkas och tillämpas men enligt min mening desto viktigare är att utreda hur sakerna förhåller sig i verkliga livet.

Af Matti Tolvanen

Juris doktor, professor i straff- och processrätt, University of Eastern Finland